

Rainer Maria Rilke

De aantekeningen van

Malte Laurids Brigge

Vertaald en van een nawoord voorzien door
Pim Lukkenaer

[ASTORIA]
UITGEVERIJ

Benthuizen
2020

Derde geheel herziene uitgave

Oorspronkelijke titel: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*

Oorspronkelijke uitgever: Insel Verlag (1910)

Copyright vertaling en nawoord © 1981, 2020 Pim Lukkenaer

Uitgave van Astoria Uitgeverij

Omslagbeeld: Robert Delaunay, *La ville no. 2*, 1910

Ontwerp omslag en binnenwerk: Studio Astoria Uitg.

ISBN 978-94-91618-70-3

NUR 302

www.pim-lukkenaer.nl

www.astoriauitgeverij.nl

11 september, rue Toullier

Zo. Dus hierheen komen de mensen om te leven, ik zou eerder denken dat hier gestorven werd. Ik ben uit geweest. Ik heb gezien: hospitalen. Ik heb een man gezien die wankelde en langzaam omviel. De mensen kwamen om hem heen staan, dat bespaarde me de rest. Ik heb een zwangere vrouw gezien. Ze schuifelde moeizaam langs een hoge, warme muur, waar ze af en toe de handen naar uitstreckte, als om zich ervan te vergewissen dat hij er nog was. Ja, hij was er nog. Daarachter? Ik keek op mijn plattegrond: *Maison d'Accouchement*. Goed. Men zal haar verlossen – men kan dat. Verder, rue Saint-Jacques, een groot gebouw met een koepel. Op de plattegrond stond Val-de-grâce, Hôpital militaire. Dat hoefde ik eigenlijk niet te weten, maar kwaad kan het niet. De straat begon van alle kanten te ruiken. Het rook, voor zover het viel te onderscheiden, naar jodium, naar frituurvet, naar angst. Alle steden ruiken 's zomers. Dan heb ik een merkwaardig stekeblind huis gezien, het was op de plattegrond niet te vinden, maar boven de deur stond, nog vrij goed leesbaar: *Asyle de nuit*. Naast de ingang de prijzen. Ik heb ze gezien. Het was niet duur.

En verder? Een kind in een stilstaande kinderwagen; het was dik, groenig en had een duidelijke uitslag op het voorhoofd. Die was blijkbaar aan het genezen en deed geen pijn. Het kind sliep, de mond stond open, ademde jodium, frites, angst. Dat was nu eenmaal zo. Het voornaamste was dat je leefde. Dat was het voornaamste.

Dat ik het maar niet laten kan, met het raam open slapen. Elektrische trams razen klingelend door mijn kamer. Auto's rijden over me heen. Een deur valt dicht. Ergens klettert een ruit omlaag, ik hoor zijn grote scherven lachen, de kleine splinters giechelen. Dan plotseling een dof, opgesloten lawaai van de andere kant, binnen in huis. Iemand klimt de trap op. Komt, komt alsmaar. Is er, is er lang, gaat voorbij. En weer de straat. Een meisje gilt: *Ah tais-toi, je ne veux plus*. De tram komt, een en al opwinding, aanrennen, eroverheen, over alles heen. Iemand roept. Mensen lopen hard, halen elkaar in. Een hond blaft. Wat een opluchting: een hond. Tegen de morgen kraait er zelfs een haan, en dat is een grenzeloze weldaad. Dan slaap ik plotseling in.

Dat zijn de geluiden. Maar er is iets dat vreselijker is: de stilte. Ik geloof, dat er soms bij grote branden zo'n moment van uiterste spanning aanbreekt: de waterstralen vallen weg, de brandweerlieden klimmen niet verder, niemand verroert zich. Geluidloos schuift bóven een zwarte kroonlijst naar voren, en een hoge muur, waarachter het vuur oplaait, buigt voorover, geluidloos. Alles staat met opgetrokken schouders, de gezichten samengetrokken boven de ogen, te wachten op de verschrikkelijke klap. Zó is hier de stilte.

Ik leer zien. Ik weet niet waaraan het ligt, alles gaat dieper bij me naar binnen, en het blijft niet staan op de plek waar het vroeger altijd op-hield. Ik heb een innerlijk waar ik niets van wist. Alles gaat daar nu heen. Ik weet niet wat daar gebeurt.

Ik heb vandaag een brief geschreven, daarbij is het me opgevallen dat ik pas drie weken hier ben. Drie weken ergens anders, op het platteland bijvoorbeeld, en het kon net een dag zijn; hier zijn het jaren. Ik wil ook geen brief meer schrijven. Waarom zou ik iemand vertellen dat ik verander? Als ik verander, blijf ik immers toch niet wie ik was; en ben ik iets anders dan eerder, dan is het zonneklaar dat ik geen kennissen heb. En vreemde mensen, mensen die me niet kennen, kan ik onmogelijk schrijven.

Zei ik het al? Ik leer zien. Ja, ik begin. Het gaat nog slecht. Maar ik wil mijn tijd goed gebruiken.

Dat ik me er bijvoorbeeld nooit bewust van ben geworden hoeveel gezichten er zijn. Er zijn massa's mensen, maar nog veel meer gezichten, want iedereen heeft er meer dan een. Er zijn mensen die één gezicht jarenlang dragen, natuurlijk slijt het, het wordt smoezelig, het breekt op de vouwen, het rekt uit als handschoenen die men op reis heeft gedragen. Dat zijn zuinige, eenvoudige mensen; ze wisselen het niet af, ze laten het nooit eens schoonmaken. Het is immers goed genoeg, beweren ze, en wie kan hen van het tegendeel overtuigen? Nu vraagt men zich wel af, daar ze meer dan een gezicht hebben, wat doen ze met de andere? Ze slaan ze op. Hun kinderen zullen ze dragen. Maar het komt ook voor dat hun honden ermee de straat op gaan. Waarom ook niet. Een gezicht is een gezicht.

Andere mensen zetten verschrikkelijk snel hun gezichten op, het ene

na het andere, en dragen ze af. Eerst lijkt het hun dat ze er voor altijd genoeg zouden hebben, maar nauwelijks zijn ze veertig of ze zijn al aan het laatste toe. Dat is natuurlijk wel een beetje tragisch. Ze zijn niet gewend gezichten te sparen, hun laatste is in acht dagen versleten, er zitten gaten in, het is op veel plekken dun als papier, en daar komt dan geleidelijk de voering tevoorschijn, het niet-gezicht, en daar lopen ze mee rond.

Maar die vrouw, die vrouw: ze was helemaal bij zichzelf naar binnen gevallen, voorover in haar handen. Het was op de hoek van de rue Notre-Dame-des-Champs. Ik begon langzaam te lopen, zodra ik haar had gezien. Als arme mensen nadenken moet je ze niet storen. Misschien valt het ze toch in.

De straat was te leeg, zijn leegte verveelde zich en trok mijn stappen onder mijn voeten vandaan en klepperde ermee rond, hier en ginder, als met een klomp. De vrouw schrok en kwam uit zichzelf naar boven, te snel, te heftig, zodat haar gezicht in de twee handen achterbleef. Ik kon het daarin zien liggen, zijn holle vorm. Het kostte me een onbeschrijflijke inspanning om bij deze handen te blijven, en niet te kijken wát zich eruit had losgescheurd. Ik gruwde ervan een gezicht van binnen te zien, maar nog veel banger was ik voor niets dan die wonde kop zonder gezicht.

Ik ben bang. Tegen de angst moet je wat ondernemen als je hem eenmaal hebt. Het zou heel akelig zijn hier ziek te worden, en mocht iemand op het idee komen me naar het Hôtel-Dieu¹ te brengen, dan zou ik daar zeker sterven. Dit Hôtel is een aangenaam Hôtel, vreselijk druk. Je kunt nauwelijks de voorgevel van de Parijse kathedraal bekijken zonder het risico door een van de vele koetsen, die er zo snel mogelijk over het open plein naar binnen moeten, te worden overreden. Het zijn kleine bussen, die onophoudelijk klingelen, en zelfs de hertog van Sagan zou zijn equipage tot stilstand moeten brengen, als zo'n kleine stervende het in zijn hoofd heeft gehaald linea recta naar Gods Hôtel te willen. Stervenden zijn halsstarrig, en heel Parijs komt tot stilstand als Madame Legrand, brocanteuse uit de rue des Martyrs, naar zekere plek in de Cité komt rijden. Opmerkelijk is dat deze verduivelde koetsjes buitengewoon intrigerende melkglasruiten hebben, waarachter men zich de meest verheven zieltogingen kan voorstellen; daarvoor is de fantasie van een

conciërge voldoende. Heb je nog meer verbeeldingskracht en slaat die andere wegen in, dan zijn de mogelijkheden gewoonweg onbegrensd. Maar ik heb er ook huurrijtuigen zien aankomen, taxi's met open kap die volgens het gewone tarief reden: twee francs per sterfuur.

Dit uitstekende Hôtel is heel oud, al in de tijd van koning Chlo-dovech² stierf men er in enkele bedden. Nu wordt er in 559 bedden gestorven. Aan de lopende band natuurlijk. Bij een dergelijke monster-productie zit elke dood op zich niet zo goed in elkaar, maar dat doet er ook niet toe. De massa, daar gaat het om. Wie heeft vandaag de dag nog wat over voor een goed afgewerkte dood? Niemand. Zelfs de rijken, die het zich toch zouden kunnen permitteren uitvoerig te sterven, beginnen laks en onverschillig te worden; de wens een eigen dood te bezitten wordt steeds zeldzamer. Even nog en hij zal even zeldzaam zijn als een eigen leven. Mijn God, alles is er al. Men komt, men vindt een leven, kant en klaar, men hoeft het maar aan te trekken. Men wil weg of men is ertoe gedwongen: welnu, inspanning overbodig: Voilà votre mort, monsieur. Men sterft al naar het uitkomt; men sterft de dood, die bij de ziekte hoort die men heeft (want sinds men alle ziekten kent, weet men ook dat de verschillende dodelijke aflopen bij de ziekten horen en niet bij de mensen; en de zieke heeft in zekere zin niets te doen).

In de sanatoria, waar immers zo graag en zo vol dankbaarheid jegens artsen en verpleegsters wordt gestorven, sterft men één van de aan de inrichting verbonden doden; dat ziet men graag. Wanneer men echter thuis sterft, dan is het natuurlijk de hoffelijke dood van de betere kringen te kiezen, waarmee als het ware de eersteklas-begrafenis al begint en de hele opeenvolging van haar prachtige gebruiken. Daar staan dan de armen voor zo'n sterfhuis en kijken naar het hun zint. Hún dood is natuurlijk banaal, zonder enige omhaal. Ze zijn blij als ze er een vinden die ongeveer past. Te wijd mag hij zijn: men groeit altijd nog een beetje. Alleen als hij niet dicht kan op de borst of de adem afsnijdt, is de nood aan de man.

Als ik aan thuis denk, waar nu niemand meer is, denk ik dat dat vroeger anders geweest moet zijn. Vroeger wist men (of beter misschien men vermoedde) dat men de dood in zich had als de vrucht de pit. De kinderen hadden een kleine in zich en de volwassenen een grote. De

vrouwen hadden hem in de schoot en de mannen in de borst. Die h ad je, en dat gaf je een bijpassende waardigheid en een stille trots.

Nog mijn grootvader, de oude kamerheer Brigge, kon men het aanzien dat hij een dood in zich meedroeg. En wat w as dat er voor een: twee maanden lang, en zo luidruchtig dat je hem tot buiten op het landgoed hoorde.

Het langwerpige oude landhuis was te klein voor deze dood, het leek wel alsof men er vleugels aan moest bouwen, want het lichaam van de kamerheer werd alsm aar groter, en hij wilde voortdurend van de ene ruimte naar de andere gedragen worden, en raakte in een vreselijke toorn, als de dag nog niet was afgelopen en er geen kamer over was waarin hij niet al had gelegen. Dan ging het, met de hele stoet dienaren, dienstmaagden en honden die hij steeds om zich heen had, de trap op en, onder aanvoering van de rentmeester, de sterfkamer van zijn moeder zaliger binnen, die geheel in de toestand waarin zij deze drie entwintig jaar geleden had verlaten was geconserveerd, en die anders nooit iemand mocht betreden. Nu kwam de hele meute er binnenvallen. De gordijnen werden opengetrokken en het robuuste licht van een zomernamiddag onderwierp alle schuwe, geschrokken voorwerpen aan een onderzoek en keerde zich onbeholpen om in de opengespleten spiegels. En de mensen gedroegen zich net zo. Er waren dienstmeisjes die van nieuwsgierigheid niet wisten waar hun handen zich nu juist bevonden, jonge bedienden die alles aangaapten, en oudere dienaren die rondliepen en zich probeerden te herinneren wat men hun over deze afgesloten kamer, waarin ze zich nu tot hun geluk bevonden, allemaal had verteld.

Vooraf voor de honden echter leek het verblijf in een ruimte waar alle dingen hun geur hadden buitengewoon intrigerend. De grote, schrale Russische windhonden liepen bedrijvig achter de leunstoelen heen en weer, doorkruisten met lange danspassen en wiegelende gang het vertrek, kwamen overeind als honden op wapenschilden en keken, de dunne poten op de wit-met-gouden vensterbank geleund, met spits, gespannen gezicht en opgetrokken voorhoofd rechts en links over het slotplein uit. Kleine dashonden, geel als handschoenen, zaten met gezichten alsof alles was zoals het behoorde op de brede, zijden fauteuils bij het raam, en een ruigharige staande hond³ die er knorrig uitzag schurkte zijn rug aan de zijkant van een tafel met vergulde poten, op het

beschilderde blad waarvan de kopjes van sèvres-porselein sidderden.

Ja, het was voor deze ingeslapen dingen, waaruit de geest was geweken, een verschrikkelijke tijd. Het kwam voor, dat uit boeken die de een of andere overhaaste hand onbeholpen had opengeslagen, rozenbladeren kwamen dwarrelen die vertrapt werden; kleine, tere voorwerpen werden beetgepakt en, nadat ze meteen in stukken waren gebroken, gauw weer neergelegd, heel wat andere ook, die waren verbogen, onder gordijnen verstopt of zelfs achter het gouden gaas van het haardijzer gegooid. En van tijd tot tijd viel er iets, viel dof op tapijt, viel luid op het harde parket, maar het brak hier als ginder in stukken, spatte scherp uiteen of barstte bijna geluidloos open, want deze dingen, verwend als ze waren, waren tegen geen enkele val bestand.

En wás iemand op het idee gekomen te vragen wat de oorzaak van dit alles was, wat over deze angstvallig behoede kamer de totale ondergang had afgeroepen, – dan was er maar één antwoord mogelijk geweest: de dood.

De dood van kamerheer Christoph Detlev Brigge op Ulsgaard. Want deze lag, groot uit zijn donkerblauw uniform puiënd, midden op de vloer en verroerde zich niet. In zijn grote, vreemde, niemand meer vertrouwde gezicht waren de ogen dichtgevallen: hij zag niet wat er gebeurde. Men had eerst geprobeerd hem op het bed te leggen, maar hij had zich daartegen verzet, want hij haatte bedden sinds de eerste nachten waarin zijn ziekte was gegroeid. Ook was het bed daar boven te klein gebleken, en toen had er niets anders opgezeten dan hem zomaar op het tapijt te leggen; want naar beneden had hij niet gewild.

Daar lag hij nu, en men kon menen dat hij gestorven was. De honden hadden zich, toen het langzaam begon te schemeren, de een na de ander door de deurkier gewrongen, alleen de borstelige met zijn knorrig gezicht zat bij zijn meester, en een van zijn brede, harige voorpoten lag op Christoph Detlevs grote, grijze hand. Ook de meeste bedienden stonden nu buiten op de witte gang, die lichter was dan de kamer; en zij die nog binnen waren gebleven, keken af en toe steeds naar de grote, donkere hoop in het midden, en ze wensten dat het niets meer zou zijn dan een groot kostuum over een verrot ding.

Maar het was nóg iets. Het was een stem, de stem die nog maar zeven weken geleden niemand had gekend: want het was niet de stem van de kamerheer. Niet Christoph Detlev was het aan wie deze stem toebe-

hoorde, het was Christoph Detlevs dood.

Christoph Detlevs dood leefde nu al vele, vele dagen op Ulsgaard en sprak met allen en stelde eisen. Eiste dat hij gedragen zou worden, eiste de blauwe kamer, eiste de kleine salon, eiste de zaal. Eiste de honden, eiste dat men zou lachen, praten, spelen en stil zijn en alles tegelijk. Eiste vrienden te zien, vrouwen en gestorvenen, en eiste zelf te sterven: eiste. Eiste en schreeuwde.

Want als de nacht was aangebroken en diegenen van de oververmoeide dienaren die geen wacht hadden de slaap probeerden te vatten, dan schreeuwde Christoph Detlevs dood, schreeuwde en steunde, brulde zo lang en aanhoudend dat de honden, die eerst mee huilden, verstomden en niet durfden te gaan liggen, en, overeind op hun lange, slanke, sidderende benen, bang waren. En als de mensen in het dorp door de wijde, zilveren, Deense zomernacht hoorden dat hij brulde, stonden ze op als bij onweer, kleedden zich aan en bleven woordeloos om de lamp zitten tot het voorbij was. En vrouwen die bijna moesten bevallen werden in de meest afgelegen slaapkamers gelegd en in de meest hermetische bedsteden; maar ze hoorden het, ze hoorden het alsof het uit hun eigen lichaam kwam, en ze smeekten óók te mogen opstaan, en kwamen, wit en ver, en gingen bij de anderen zitten met hun uitgewiste gezichten. En de koeien die in deze tijd kalfden waren hulpeloos en afgesloten, en een ervan scheurde men de dode vrucht met alle ingewanden uit het lijf toen die er maar niet uit wilde. En allen deden hun dagelijks werk slecht en vergaten het hooi binnen te halen, omdat ze overdag bang waren voor de nacht, en omdat ze van het vele waken en van het geschrokken opstaan zo afgemat waren dat ze nergens aan konden denken. En als ze 's zondags naar de witte, vreedzame kerk gingen, baden ze dat er geen heer meer mocht zijn op Ulsgaard: want dit was een verschrikkelijke heer. En wat ze allemaal dachten en baden, dat zei de dominee hardop van de kansel, want ook hij kreeg geen nachtrust meer en kon God niet begrijpen. En de kerkklok zei het, die een vreselijke mededinger had gekregen die de hele nacht dreunde, en waartegen ze, zelfs als ze uit al haar brons begon te luiden, niets kon uitrichten. Ja, allen zeiden het, en onder de jongelui was er een die gedroomd had dat hij naar het slot was gegaan en de edele heer met zijn mestvork had omgebracht; en zo woedend was men, zo uitgeput, zo overspannen, dat allen luisterden toen hij zijn droom vertelde en hem, zonder het ook maar te beseffen, erop be-

oordeelden of hij zo'n daad wel áán kon. Zo voelde en sprak men in de hele streek, waar men de kamerheer nog maar enkele weken tevoren had bemind en beklaagd. Maar al sprak men zo, er veranderde niets. Christoph Detlevs dood, die op Ulsgaard woonde, liet zich niet opjagen. Hij was voor tien weken gekomen, en zo lang bleef hij. En gedurende die tijd was hij méér heer dan Christoph Detlev Brigge het ooit was geweest, hij was als een koning die men de Verschrikkelijke noemt, later en altijd.

Dat was niet de dood van zomaar iemand met waterzucht, dat was de boosaardige, vorstelijke dood, die de kamerheer zijn hele leven lang in zich had meegedragen en met zichzelf gevoed. Alle overmaat aan trots, wil en heerserskracht die hij zelf in zijn kalme dagen niet had kunnen verteren was in zijn dood gevaren, in de dood die nu op Ulsgaard zetelde en potverteerde.

Hoe zou kamerheer Brigge de man hebben aangekeken, die van hem had geëist dat hij een andere dood zou sterven dan deze. Hij stierf zijn zware dood.

En als ik aan de anderen denk, die ik heb gezien of over wie ik heb gehoord: het is altijd hetzelfde. Zij allen hebben een eigen dood bezeten. Deze mannen, die hem in het harnas droegen, vanbinnen, als een gevangene, deze vrouwen, die heel oud en klein werden en dan op een reusachtig bed, als op een toneel, tegenover de hele familie, het personeel en de honden, discreet en voornaam overleden. Ja, de kinderen, zelfs de heel kleine, bezaten niet zomaar een kinderdood; ze heersten zich en stierven dat wat ze al waren, en dat wat ze geworden zouden zijn.

En wat gáf dat de vrouwen een weemoedige schoonheid, als ze zwanger waren en bleven staan, en in hun grote lichaam, waarop de smalle handen onwillekeurig bleven liggen, waren twéé vruchten: een kind en een dood. Kwam dáár de intense, bijna voedzame glimlach op hun geheel ontruimde gezichten vandaan, dat ze soms dachten: ze groeien allebei?

Ik heb iets gedaan tegen de angst. Ik ben de hele nacht opgebleven en heb geschreven, en nu ben ik net zo moe als na een verre tocht over de velden van Ulsgaard. Het is toch moeilijk voorstelbaar dat dat alles er niet meer is, dat er vreemde mensen wonen in het oude, langwerpige

landhuis. Best mogelijk dat in de witte kamer boven in de nok nu de dienstmeisjes slapen, hun zware, klamme slaap slapen van 's avonds tot 's morgens.

En je hebt niemand en niets en trekt wat rond in de wereld met een koffer en een kist boeken, en eigenlijk zonder nieuwsgierigheid. Wat is dat eigenlijk voor een leven: zonder huis, zonder geërfde dingen, zonder honden. Had je dan tenminste je herinneringen nog maar. Maar wie hééft die? Was de kindertijd er maar; die is als begraven. Misschien moet je oud zijn om daar allemaal bij te kunnen. Het lijkt me een weldaad, oud zijn.

Vandaag was de morgen mooi, herfstachtig. Ik liep door de Tuileries. Alles wat oostelijk lag, vóór de zon, was omgloord. Wat werd beschenen was door de mist omsluierd als door een lichtgrijs gordijn. Grijs in grijs zonden zich de standbeelden in de nog verhulde tuin. Hier en daar stonden bloemen op in de lange bloembedden en zeiden: rood, met geschrokken stem. Toen kwam er een heel grote, slanke man om de hoek, van de kant van de Champs-Élysées; hij droeg een kruk, maar niet meer onder zijn schouder geschoven, – hij hield hem voor zich uit, licht, en van tijd tot tijd liet hij hem stevig op de grond neerkomen als de staf van een heraut. Hij kon een glimlach van plezier niet onderdrukken en glimlachte, aan alles voorbij, naar de zon, de bomen toe. Zijn tred was bedeesd als die van een kind, maar buitengewoon licht, vol herinnering aan het lopen van vroeger.

Wat zo'n kleine maan niet allemaal kan doen. Er zijn dagen waarop alles helder is om je heen, licht, nauwelijks aangeduid in de klare lucht en toch duidelijk. Het dichtstbijzijnde al heeft tinten van wat veraf is, is weggenomen en wordt slechts getoond, niet aangereikt; en wat een relatie heeft met het uitgestrekte: de rivier, de bruggen, de lange straten en de pleinen die zich verkwisten, dat heeft deze uitgestrektheid áchter zich getrokken, is op haar geschilderd als op zijde. Het is onzegbaar, wat dan een lichtgroene koets kan zijn op de Pont-Neuf, of het een of ander rood dat niet tegen te houden is, of ook alleen maar een aanplakbiljet tegen de brandmuur van een parelgrijs huizenblok. Alles is vereenvoudigd, naar enkele, lichte vlakken overgebracht als het gezicht op een portret van Manet. En niets is gering en overtollig. De bouquinisten op

de Quai maken hun kisten open, en het frisse of verbruikte geel van de boeken, het violette bruin van de banden, het grotere groen van een portefeuille: alles klopt, heeft waarde, doet mee en vormt een voltalligheid waarin niets ontbreekt.

Beneden bevindt zich het volgende ensemble: een kleine handkar door een vrouw voortgeduwd, waarop aan de voorkant een draaiorgel, in de lengte. Daarachter, dwars, een rieten wieg waarin een heel klein kind stevig op zijn beentjes staat, vergenoegd vanonder zijn mutsje blik, en niet neergezet wil worden. Van tijd tot tijd draait de vrouw aan het orgel. Het heel kleine kind gaat dan prompt weer in zijn wieg staan stampvoeten, en een klein meisje in een groene zondagse jurk danst en slaat de tamboerijn, die ze omhooghoudt naar de ramen.

Ik geloof dat ik wat zou moeten beginnen te werken, juist nu ik leer zien. Ik ben achtentwintig, en er is zo goed als niets gebeurd. Even repeteren: ik heb een studie over Carpaccio⁴ geschreven die slecht is, een drama, dat 'Huwelijk' heet en iets onwaars met dubbelzinnige middelen wil bewijzen, en gedichten. Ach, maar gedichten stellen als prestatie zo weinig voor als je ze vroeg schrijft. Je zou ermee moeten wachten en zinnigs en zoets vergaren een heel leven lang, en zo mogelijk een lang leven, en dan, op het allerlaatst, misschien zou je dan tien regels kunnen schrijven die goed zijn. Want gedichten zijn niet, zoals de mensen denken, gevoelens (die heb je vroeg genoeg), – het zijn ervaringen. Voor één gedicht moet je véél steden zien, mensen en dingen, je moet de dieren kennen, je moet voelen hoe de vogels vliegen, en weet hebben van het gebaar waarmee bloemetjes opengaan in de morgen. Je moet kunnen terugdenken aan wegen in onbekende streken, aan onverwachte ontmoetingen, en aan scheidingen die je lang had zien aankomen, – aan dagen uit de kindertijd die onopgehelderd zijn gebleven, aan de ouders, die je hebt moeten krenken als ze iets fijns meebrachten en je zág het er niet in (voor een ánder was het iets fijns), aan kinderziekten, die zo vreemd komen opzetten met zoveel diepe en zware metamorfoses, aan dagen in stille, gedempte kamers en aan ochtenden aan zee, aan de zee in het algemeen, aan zeeën, aan reisenachten die hoog voortruis-ten en met alle sterren meevlogen, – en het is nog niet genoeg, als je aan dat alles kan denken. Je moet herinneringen hebben aan vele liefdes-

nachten, geen waarvan op de andere leek, aan kreten van moeders tijdens de bevalling, en aan lichte, witte, slapende kraamvrouwen die zich sluiten. Maar ook bij stervenden moet je geweest zijn, je moet bij doden hebben gezeten in de kamer met het open raam en met het geluid dat stootsgewijs binnenkomt. En ook is het nog niet genoeg dat je herinneringen hebt. Je moet ze kunnen vergeten als het er veel zijn, en je moet het grote geduld hebben te wachten tot ze terugkomen. Want de herinneringen zelf zijn het nog niet. Pas als ze bloed worden in ons, blik en gebaar, naamloos en niet meer te onderscheiden van onszelf, dan pas kan het gebeuren dat op een heel uitzonderlijk moment het eerste woord van een gedicht ópstaat in hun midden en uit hen weggaat.

Maar al mijn gedichten zijn anders ontstaan, dus zijn het er geen. En toen ik mijn drama schreef, wat zat ik er toen naast. Was ik een epigoon en een dwaas, dat ik een derde nodig had om over het lot van twee mensen te vertellen die elkaar het leven zwaar maakten? Hoe lichtvoetig liep ik in die valkuil. En ik had toch moeten weten dat deze derde, die door alle levens en literaturen waart, dit spook van een derde dat nooit bestaan heeft, niets voorstelt, dat men hem moet ontkennen. Hij behoort tot de voorwendsels van de natuur, die steeds in de weer is de aandacht van de mensen van haar diepste mysteries af te leiden. Hij is het kamerscherm waarachter een drama zich afspeelt. Hij is het lawaai bij de toegang tot de stemloze stilte van een werkelijk conflict. Je zou kunnen denken, dat het tot nu toe voor allen te moeilijk was geweest, te spreken over de twee waar het om draait; de derde vormt, juist omdat hij zo onwerkelijk is, het minst zware deel van de opgave, hém konden ze allemaal aan. Zodra hun drama's beginnen, merk je hoe ongeduldig ze zijn om aan de derde toe te komen, ze kunnen nauwelijks met hem wachten. Als hij er maar is, is alles goed. Maar wat vervelend als hij verlaat is; er kan letterlijk niets gebeuren zonder hem, alles staat stil, stokt, wacht af. Ja, en wat zou er gebeuren als het bij dit stremmen en weifelen bleef? Wat, heren dramaschrijvers, en gij, publiek dat het leven kent, wat gebeurde er als hij onvindbaar zou zijn, deze geliefde bon vivant of deze aanmatigende jongeman, die op alle huwelijken past als de sleutel van een nachtslot? En wat, als hij bijvoorbeeld door de duivel was gehaald? Laten we dat eens veronderstellen. Je merkt plotseling op hoe kunstmatig leeg de theaters zijn, ze worden dichtgemetseld als gevaarlijke gaten, alleen de motten van de balustrades warrelen door de

onbestendige holte. Voor de dramaschrijvers zijn hun villawijken onge-
nietbaar geworden. Alle staatsspionagediensten zijn in de uithoeken van
de wereld voor hen op zoek naar de onvervangbare die de handeling in
eigen persoon was.

En intussen leven ze onder de mensen, niet deze ‘derden’, maar die
twee over wie zo ongelofelijk veel te zeggen zou zijn, over wie nog nooit
iets gezegd is, hoewel ze dulden en doen en zich niet weten te redden.

Het is belachelijk. Ik zit hier in mijn hokje, ik, Brigge, die achtentwin-
tig jaar is geworden en van wiens bestaan niemand weet. Ik zit hier en
ben niets. En toch, dit niets begint te denken en denkt, vijfhoog, op een
grijze Parijse namiddag de volgende gedachte:

Is het mogelijk, denkt het, dat men nog niets werkelijks, niets van enig
gewicht heeft gezien, onderkend en gezegd? Is het mogelijk dat men
duizenden jaren de tijd heeft gehad om te kijken, na te denken en aan-
tekeningen⁵ te maken, en dat men die duizenden jaren voorbij heeft
laten gaan als een pauze op school, waarin men zijn boterham eet en
een appel?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk dat men, ondanks uitvindingen en vorderingen, on-
danks cultuur, religie en wijsbegeerte, aan de oppervlakte van het leven
is blijven steken? Is het mogelijk dat men zelfs deze oppervlakte, die dan
tenminste nog iets geweest zou zijn, met een ongelofelijk vervelende
stof heeft overtrokken, zodat ze eruitziet als de salonmeubels in de zo-
mervakantie?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk dat de hele wereldgeschiedenis verkeerd is begrepen?
Is het mogelijk, dat het verleden fout is omdat altijd zijn mássa's ter
sprake zijn gebracht, net alsof men over een samenscholing van veel
mensen vertelde, in plaats van melding te maken van de eenling, waar
ze omheen stonden omdat hij vreemd was en stierf?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk dat men geloofde te moeten inhalen wat er gebeurd is
vóór men werd geboren? Is het mogelijk dat men iedere enkeling eraan
moest herinneren dat hij immers uit alle eerdere mensen was voortge-
komen, dat hij het dus wist en zich niets moest laten wijsmaken door de
anderen, die andere dingen wisten?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk, dat al deze mensen een verleden dat nooit heeft bestaan heel precies kennen? Is het mogelijk dat alle werkelijkheden voor hen niets betekenen; dat hun leven afloopt, los van alles, als een klok in een lege kamer?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk, dat men niets afweet van de meisjes die toch leven? Is het mogelijk dat men 'de vrouwen' zegt, 'de kinderen', 'de jongens' en niet vermoedt (alle ontwikkeling ten spijt niet vermoedt), dat deze woorden allang geen meervoud meer hebben, maar alleen ontelbare enkelvouden?

Ja, het is mogelijk.

Is het mogelijk dat er mensen zijn, die 'God' zeggen en denken dat dat iets gemeenschappelijks zou zijn? – Kijk dan maar eens naar twee schoolkinderen: het ene koopt een mes en zijn buurman koopt er op dezelfde dag net zo een. En ze laten elkaar een week later de twee mesen zien, en dan blijkt dat ze nog maar heel in de verte op elkaar lijken, – zo verschillend hebben ze zich in verschillende handen ontwikkeld. (Ja, zegt de moeder van de een daarover: als jullie ook meteen alles moeten verslijten. –) Welnu: is het mogelijk te geloven dat men een God zou kunnen hebben zonder hem te gebruiken?

Ja, het is mogelijk.

Maar als dit allemaal mogelijk is, ook maar een schijn van mogelijkheid heeft, – dan moet er in ieder geval iets gebeuren. De eerste de beste, hij die deze verontrustende gedachte heeft gehad, moet beginnen iets van het verzuimde te doen; al is het ook zomaar iemand, geenszins de meest geschikte: er is nu eenmaal niemand anders. Deze jonge, onbelangrijke buitenlander, Brigge, zal vijfhoog moeten gaan zitten en schrijven, dag en nacht: ja hij zal moeten schrijven, daar zal het op uitdraaien.